

УДК 378.4 (477.54) "1849-1864"

Ковріжних О.С. (м. Харків)

О.П. ЗЕРНІН І МІНЦ-КАБІНЕТ ХАРКІВСЬКОГО ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В 1849-1864 РР.

Стаття присвячена науковій діяльності в сфері вивчення нумізматики професора історико-філологічного факультетові О.П. Зерніна (1821-1866), який першим склав каталог мінц-кабінету російською мовою. У статті показано стан мінц-кабінету в середині XIX століття. При завідуванні О.П.Зерніна цей кабінет знаходився в стані підйому й у 1864 році, після відділення від нього музеєві красних мистецтв та старожитностей, ставши самостійною навчально-допоміжною установою. Автор уточнює деякі факти, пов'язані з діяльністю мінц-кабінету, та показує внесок О.П.Зерніна в розвиток цієї навчально-допоміжної установи.

Ключові слова: наукова діяльність, колекції, каталоги, нумізматичний матеріал.

Університетські навчально-допоміжні установи, що слугують для потреб викладання і вивчення окремих наук, успішно розвивалися й удосконалювалися за працюючих, відданих своїй справі завідувачів. У Харківському університеті одним з таких трудівників був учений, професор російської історії О.П. Зернін, що протягом 16 років завідував університетським мінц-кабінетом.

Олександр Петрович Зернін народився 30 червня 1821 року *{тут і далі всі дати приведені за старим стилем}* в родині дворянина Санкт-Петербурзької губернії [1, с.359; 2, с.326]. У 1836 році він вступив до головного Педагогічного інституту Санкт-Петербурга, по закінченні якого в 1844 році зі званням студента, в числі шести "найвідмінніших студентів" його було залишено для підготовки до подальшого викладання в університеті [1, с.359]. 22 грудня 1846 року О.П. Зернін публічно захистив магістерську дисертацію "Об отношении Константинопольского патриарха к русской иерархии" [1, с.360]. У березні наступного року молодого ученого "за неимением вакантной кафедры русской истории" було призначено ад'юнктом до Харківського університету, з яким була пов'язана вся його подальша вчена, викладацька та суспільна діяльність [1, с.360; 2, с.327].

Наукова діяльність О.П. Зерніна в галузі вивчення нумізматики почалася в 1849 році, коли його було призначено завідувачем університетського мінц-кабінету, з'єднаного того часу з навчально-допоміжною установою, що згодом отримала назву Музею старожитностей і мистецтв [1, с.360]. У тому ж році вчений витримав усний іспит на ступінь доктора історичних наук і захистив у Харківському університеті дисертацію "Об учреждении в России патриаршества". 29 грудня 1849 року О.П. Зерніна було затверджено у ступені доктора історичних наук, політичної економії та статистики [2, с.327; 1, с.360].

Стосовно роботи в мінц-кабінеті перед О.П. Зерніним було поставлено ті ж завдання, що й перед його попередниками-завідувачами цієї установою, тобто розбір і систематизація колекції та поповнення її новими експонатами, правильне ведення матеріальних книг для запису приданих екземплярів за часом їхнього надходжен-

ня, складання каталогів усього зібрання. Учений, вочевидь, не був фахівцем в галузі нумізматики, але в його розпорядженні знаходилися каталоги колекцій, складені у свій час ученими-нумізматами І.М. Даниловичем, Х.М. (Х.Д.) Френом разом з Б.І.А. (Б.А.) Дорном й А.Й. Валіцьким [3, с.44]. Окрім того, О.П. Зернін був працюютою людиною з почуттям сумлінності й видатною працездатністю [1, с.363]. Таким чином, робота з мінц-кабінетом не являла б для О.П. Зерніна значних труднощів, якби йому не перешкодили в перші роки завідування деякі обставини.

О.П. Зернін

Через кількаразові перенесення мінц-кабінету, що були викликані перебудовами університетських будівель, які проводилися в той час, учений якийсь час не мав можливості приступити до роботи [3, с.44]. Не виключено, що з цих же причин колекція східних монет була передана О.П. Зерніну його попередником - завідувачем мінц-кабінетом А.Й. Валіцьким тільки 9 квітня 1850 року [4, с.93; 5, с.65 зв.].

4 липня 1851 року О.П. Зерніна було затверджено в званні екстраординарного професора кафедри російської історії [1, с.360; 2, с.327].

З 1852 по 1860 рік мінц-кабінет не змінював свого розташування, і вчений зміг почати роботу з колекцією. Спочатку О.П. Зернін розподілив усе зібрання на два відділи: монет і медалей [3, с.44; 6, с.23]. Згодом обом групам він відвів особливе місце в каталозі [7, с.73]. О.П. Зернін першим із учених Харківського університету, що працювали з зібранням мінц-кабінету, відокремив власне нумізматичну колекцію від медальєристичної.

Необхідно відзначити, що в досліджуваній період медальєрики традиційно входила до складу нумізматики. У самостійну наукову дисципліну вчені європейських країн стали виділяти її в першій половині ХХ століття. У Радянському Союзі оформлення медальєрики в спеціальну історичну дисципліну почалося тільки в 50-70-х роках [8, с.184-185]. У наш час подібний розподіл даних дисциплін зберігається й в Україні.

Після розподілу зібрання мінц-кабінету на відділи монет і медалей, застосовуючи праці І.М. Даниловича та А.Й. Валіцького, і, як він сам відзначав, "керуючись прийомами найвідоміших у вченому світі нумізматів", О.П. Зернін почав складання систематичного каталогу. Відповідно до розпорядження керівництва, мабуть уперше, цей каталог мав бути складений російською мовою [3, с.44]. Р.І. Шерцль відносив складання даного каталогу до 1852 - 1855 років [7, с.73]. Насправді ж на складання повного опису колекції в О.П.Зерніна пішло значно більше часу. У 1852 році вченим були остаточно приведені до систематичного порядку й описані дві колекції: перша - колекція монет міст, народів і царів, що становить 570 номерів; друга - колекція давньоримських монет часів республіки й імперії, "включно до візантійських", що нараховувала 1800 номерів [9, с.25].

8 грудня 1854 року О.П. Зерніна було затверджено у званні ординарного професора кафедри російської історії, на якій він працював до кінця 1863 року [1, с.360; 2, с.327].

У перших двох томах каталогу О.П. Зернін описав більш п'ятнадцяти тисяч монет [2, с.327]. Третю частину каталогу, що складається з опису медалей усіх відділів, учений закінчив у 1857 - 1858 академічному році [10, с.82]. У записці про мінц-кабінет О.П. Зернін із приводу складеного ним каталогу відзначав наступне: "В настоящем своем виде каталог разделяется на четыре части. Первая - включает в себе описание: а) монет греческих городов, народов и царей, б) Римских, начиная со времен республики, в) Русских, Польских, Литовских и Остзейских. Вторая часть содержит описание монет Западно-Европейских государств. Третья - описание медалей русских и Западно-Европейских. К четвертой отнесено описание восточных монет, составленное академиками Френом и Дорном" Роботу над складан-

ням каталогу мінц-кабінету вчений остаточно завершив у 1862 році [11, с.99]. До наших часів цей каталог не зберігся.

Оскільки на сьогодні ми не маємо у своєму розпорядженні каталогу, складеного О.П.Зерніним, судити про нього важко. Однак Р.І. Шерцль, що використовував цей каталог при роботі над систематизацією колекції університетського нумізматичного кабінету та складанням нового каталогу, у своєму нарисі "Нумизматический кабинет" подав про нього критичний відгук. Учений указував, що заслуга О.П. Зерніна полягала в тому, що він розділив усю колекцію на два відділи (медалей і монет) і обом групам відвів особливе місце в каталозі. Стосовно іншого в цій праці були численні недоліки. До медалей О.П. Зернін відніс безліч монет, значна кількість монет були атрибутовані невірно. Написи часто були незрозумілі, скорочення легенд не пояснені, і монетні зображення описані поверхово і довільно. У тих випадках, коли зображений сюжет не піддавався правильному поясненню на перший погляд, О.П. Зернін давав повну волю своїй уяві, і в наслідок цього виникло безліч курйозних і безглузких тлумачень. Також автор був мало ознайомлений з метрологічною стороною. Великим недоліком каталогу О.П. Зерніна було те, що автор припустився безлічі помилок при атрибутуванні підроблених монет. Наприклад, у відділі давніх монет підробок виявилось понад третю частину всіх екземплярів. До деяких грубих підробок навіть було зроблено примітку: "Прекрасно збереглася". Монети ж безсумнівно справжні були відзначені епітетом "сумнівна" або "підроблена", без усякого мотивування.

Щодо східної нумізматичної колекції Р.І. Шерцль відзначав наступне: "Что касается восточных монет, то коллекция Шпревица была описана академиком Френом, насколько видно из архивных данных; оригинального описания не сохранилось, но судя по известной рецензии восточных монет знаменитого академика, оно было сделано на латинском языке; в кабинете же имеется краткий каталог названной коллекции на русском языке, составленный довольно поверхностно; множество восточных легенд не переведено, иные переведены только наполовину, в некоторых случаях даже с ошибками; особенно небрежно описаны монеты Золотой Орды. Встречающиеся на некоторых восточных монетах изображения оставлены без внимания, вес или название отдельных экземпляров не показаны" [7, с.73-74].

Насправді опис східних монет Х.Д. Френа існував і в часи Р.І. Шерцля, хоча й не потрапив до його рук. Пізніше А.П. Ковалівський із цього приводу відзначав наступне: "У своєму огляді історії нумізматичного кабінету Р.Шерцль пише, що в його час оригінал опису Х.Френа колекції Шпревица "латинською мовою" не зберігся, а в кабінеті був лише поверховий каталог російською мовою, де легенди були перекладені наполовину, а почасти й помилково. Очевидячки, він

не знав, що власноручний опис Х.Френа цієї колекції німецькою мовою таки зберігався в бібліотеці університету, як і латинський опис другої колекції. Це потверджується тим, що офіційні запису про передачу колекцій новим завідувачим припиняються в середині XIX віку. Отже, підпису Р.Шерцля там немає. Мабуть, у тієї година для більшої зручності на підставі німецького та латинського текстів був складений сумарний російський реєстр, який і вживався для офіційних завдань, а старий каталог був будинків до архіву і забутий" [12, с.62].

Останнім із завідувачів мінц-кабінету розписався наприкінці складених Х.Д.Френом каталогів про одержання колекції східних монет у своє ведення ад'юнкт О.П. Зернін [4, с.93; 5, с.65 зв.]. Аналіз вищенаведених даних дозволяє припустити, що короткий каталог колекції східних монет нумізматичного кабінету Харківського університету російською мовою, розкритикований Р.І. Шерцлем і "сумарний російський реєстр" тієї ж колекції, згаданий А.П. Ковалівським, був складений О.П. Зерніним. Як наслідок, у 1863 році, "за складання каталогу нумізматичного кабінету" з дозволу міністра народної освіти вченому була видана грошова винагорода в розмірі 1000 карбованців [13, с450].

Паралельно зі складанням каталогу О.П.Зернін вів матеріальні книги для запису предметів за часом їхнього надходження до мінц-кабінету [3, с.44]. За його завідування зібрання мінц-кабінету активно поповнювалося новими експонатами. Обмежений обсяг даної статті не дозволяє охопити все різноманіття придбань. На жаль, у звітах про стан і діяльність Харківського університету за період, що цікавить нас, відомості про кількість монет і медалей, що надійшли до мінц-кабінету, наведені разом з т.зв. "різними знімками" і "іншими предметами". Тому виділити з загальної маси нумізматичний матеріал у теперішній час не є можливим.

Зі звіту Харківського університету за 1853 - 1854 академічний рік випливає, що загальна кількість монет, медалей та "інших предметів", що знаходилися в мінц-кабінеті в той період складала 22,235 екземплярів [14, с38]. Більш точні відомості ми можемо отримати на 1 січня 1859 року. Цього року в друкарні Харківського університету була опублікована книга "Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания университета до 1859 года" за редакцією К.К. Фойгта. У цій роботі поряд з іншим було вміщено "Общую историко-статистическую записку об Императорском Харьковском университете от основания оного до начала 1859 года" О.П. Рославського-Петровського та "Записку о мінц-кабинете Императорского Харьковского университета, от основания его до начала 1859 года" О.П. Зерніна.

У своїй записці О.П. Рославський-Петровський із приводу мінц-кабінету писав, що: "Нахо-

дящаяся в нем коллекция нумизматических вещей из царствования германских императоров, королей английских и владетелей Польши, Богемии и Саксонии, смело может называться одной из лучших в Европе". Там же він відзначав, що на 1 січня 1859 року колекція мінц-кабінету складалася з 22,566-ти монет і медалей [15, с.14]. О.Пв Зернін у своїй записці вказував, що до 1 січня 1859 року в мінц-кабінеті знаходилося 21,578 екземплярів монет і медалей, 988 знімків "з гем і камеїв" (камей - О.К.), статуї і погрудь - 22, рідкостей - 54, творів - 22 [3, с.43]. Дана невідповідність в інформації про кількість монет і медалей у мінц-кабінеті вочевидь викликана тим, що О.П. Рославський-Петровський окрім власне нумізматичних експонатів уніс до рахунку також знімки. Як було зазначено вище, у звітах Харківського університету монети, медалі та "різні знімки" також відзначалися в загальному рахунку. Якщо підсумовувати кількість приведених О.П. Зерніним монет і медалей (21,578) з кількістю зазначених їм же 988 знімків з гем і камей, то одержимо загальну кількість - 22,566 - цифру, що її зазначав О.П. Рославський-Петровський.

Мінц-кабінет у той період комплектувався за рахунок придбань, пожертвувань і обміну дублетами [3, с.38-42]. Окрім монет і медалей мінц-кабінет збагачувався і науковою літературою з нумізматики. Так, наприклад, одне з таких видань надійшло в цю установу в 1856-1857 академічному році [16, с 35].

У 1860 році мінц-кабінет (разом з Музеєм красних мистецтв і рідкостей) знову поміняв місце свого розташування і був розміщений "с большим удобством" у двох окремих приміщеннях колишнього будинку "казеннокоштных" студентів [6, с.23]. Перенесення цих установ у нові приміщення вочевидь було пов'язано зі збільшенням кількості експонатів у їхніх колекціях.

20 серпня 1860 року надійшло розпорядження Міністерства народної освіти про допуск сторонніх осіб до огляду мінц-кабінету й Музею красних мистецтв "с соблюдением правил с этой целью составленных начальством Харьковского учебного округа" [17, с.48]. 3 26 лютого 1861 року дані установи передбачалося відкрити для публіки, що впливало з оголошення, вміщеного в газеті "Харьковские Губернские Ведомости" [18, с.55]. У 1863 році в друкарні Харківського університету було опубліковано правила користування учбово-допоміжними установами, до яких належав і мінц-кабінет [19].

Того ж року затвердили новий університетський Статут, на передбачене яким зібрання монет і медалей пропонувалося щорічно виділяти 250 карбованців сріблом [20, с.38, 104]. Відповідно до цього ж Статуту на історико-філологічному факультеті було засновано кафедру теорії й історії мистецтв. При цій кафедрі передбачався як навчально-допоміжна установа Музей старожитностей і мистецтв. Через те, що музей на той час значно розширив свої фонди пам'ятниками мис-

тецтв, сполучати його з мінц-кабінетом стало вкрай незручно. Тому мінц-кабінет було переведено до окремого приміщення і з 1864 року він як самостійна навчально-допоміжна установа одержав власного завідувача [18, с.55].

Окрім завідування мінц-кабінетом і викладання в університеті О.П. Зернін займав ще багато посад. У тому числі в 1847-1850 роках він був секретарем, а з 6 червня 1859 по 1862 рік деканом історико-філологічного факультету [1, с.360; 2, с.327].

О.П. Зернін не жалюючи себе багато працював, чим сильно підірвав здоров'я. Не зважаючи

на ради лікарів дати собі відпочинок, учений не змінював звичному для нього способу життя. Жити для О.П. Зерніна значило - працювати в обраній для себе галузі знань. Наприкінці 1863 року внаслідок перевтоми він назавжди втратив розум [1, с.363; 2, с.329].

У тому ж році О.П. Зернін був "представлен і<, увольнению в отставку с полным пансионом, по сокращенному сроку службы" [13, с.443]. Звільнення його зі служби відбулося в 1864 році [21, с.2]. На посаді завідувача мінц-кабінетом О.П. Зерніна замінив П.О. Лавровський [22, с 134].

Помер О.П. Зернін 7 вересня 1866 року у віці 45 років [1, с.363; 2,с.329].

Література

1. Николаев А. Зернин Александр Петрович // Русский биографический словарь. - П.г., 1916 - [Т.7], - С. 359-363.
2. Савва В.И. Зернин Александр Петрович // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). Под редакцией М.Г.Халанского и Д.И.Багалея. Х., 1908. - [Ч. 2]. - С. 326 - 330.
3. Зернин А.П. Записка о минц-кабинете Императорского Харьковского университета, от основания его до начала 1859 года //Фойгт К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания университета до 1859 года. - Х., 1859. - С. 38-45.
4. Френ Х.М. Vollstfindiger und Genauer Katalog des Orientalischen Mbnz-kabinettes des Dr. Sprewitz zu Moskau, gefertigt von Ch. M. Fraehn. St. Petersburg. 1827. - [Каталог N1 восточных монет Харьковского университета, составленный Х.М.Френом: Рукоп. каталог, прошнур. и скрепл. унив. печатью. - СПб., 1827]. - 93 л. - На нем. яз. //ВРВР ЦНБ ХНУ. - N 324/с.
5. Френ Х.М. Vollstfindiger und Genauer Katalog des Orientalischen Mbnz-kabinettes des Dr. Sprewitz zu Moskau, gefertigt von Ch. M. Fraehn. St. Petersburg. 1827. - [Каталог N2 восточных монет Харьковского университета, составленный Х.М.Френом: Рукоп. каталог, прошнур. И скрепл. унив. печатью. - СПб., 1827]. - 66 л. - на нем. и лат. яз.//ВРВР ЦНБ ХНУ. - N 325/с.
6. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета, за 1860 -1861-й академический год, читанный в торжественном собрании университета, 30 августа 1861 года, секретарем Совета. Х., 1861. - 51с.
7. Шерцль Р. Нумизматический кабинет // Ученые общества и учебноспомогательные учреждения Харьковского университета (1805 - 1905 г.г.) / Под ред. Д.И.Багалея, И.П.Осипова. - Х., 1911. - С. 70-75.
8. Специальні історичні дисципліни: навч. посібник / В.О.Замлинський, М.Ф.Дмитрієнко, Т.А.Балабушевич та ін.; За ред. В.О.Замлинського, М.Ф.Дмитрієнко. - К., 1992. - 324 с
9. Отчет о состоянии Императорского Харьковского университета, за 1851 - 52 академический год // Акт в Императорском Харьковском университете 30 августа 1852 года. - Х., 1852. -С. 1-68.
10. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета, за 1857-58 академический год, составленный, по поручению Совета, ординарным профессором Идельфонсом Коссовым //Годичный торжественный акт в Императорском Харьковском университете, 8 сентября 1858 года. - Х., 1858, - С. 1-89.
11. Халанский М.Г. [О завершении составления А.П.Зерниным каталога экспонатов минц-кабинета] // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). Под редакцией М.Г.Халанского и Д.И.Багалея.-Х., 1908. - [4.1]. - С.99.
12. Ковалівський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII - XX віках / А.Ковалівський // Антологія літератур Сходу: Пер. з адиг., азерб., араб... та ін. мов, зроблені або видані в Харкові. - Х., 1962. -С.9-122.
13. Извлечение из отчета по Х. у. за 1863 г.// ЖМНП, 1864, 4.123, N 8, отд.2, с 427-468.
14. Отчет о состоянии Императорского Харьковского университета, за 1853-1854-й академический год, составленный ординарным профессором Платоновым // О происхождении и распространении пенитенциарной системы. Речь, написанная для произнесения в торжественном собрании Императорского университета 30 августа 1854 года, ординарным профессором А.Паломбецким. Х., 1854. - С. 1-81.
15. Рославский-Петровский А.П. Общая историко-статистическая записка об Императорском

- Харьковском университете от основания оно до начала 1859 года // Фойгт К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания университета до 1859 года. - Х., 1859. - С. 1-20.
16. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета, за 1856-1857-ой академический год // Годичный торжественный акт в Императорском Харьковском университете, 1-го сентября 1857 года. - Х., 1857. - С. 1-60.
 17. О допущении посторонних лиц к осмотру минц-кабинета и музея изящных искусств Харьковского университета. Распоряжение м-ва народ, просвещения от 20 авг. 1860 (N 27) // ЖМНП. - 1860. - Ч. 108, N 8, Ч. офиц. - С. 48.
 18. Данилевич В.Е. Музей изящных искусств и древностей // Ученные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905 г.г.) / Под ред. Д.И.Багаля, И.П.Осипова. - Х., 1911. - С. 52-69.
 19. Правила, на основании которых студенты и посторонние слушатели университетских лекций (Пользуются учебно-вспомогательными учреждениями университета. - Х., 1863, - 6 с.
 20. Университетский Устав 1863 года. - СПб., 1863, - 128 с.
 21. Извлечение из отчета о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета, за 1864 год. - Х., 1965. - 37 с.
 22. Халанский М.Г. [О заведующем минц-кабинетом П.А.Лавровском] // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). Под редакцией М.Г.Халанского и Д.И.Багаля. - Х., 1908. - [Ч. 1]. - С. 134.

Список сокращень

1. ЖМНП - журнал Министерства народного просвещения.
2. ВРВР ЦНБ ХНУ - Відділ рідких видань і рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету.
3. Х.у. - Харківський університет.

Summary:

The paper examines the research work in the field of numismatics of the professor of the faculty of history and philology A.P.Zernin, who was the first to compile the minz cabinet catalogue in Russian. The paper reports the condition of the minz cabinet in the middle of the 19th century. The cabinet managed by Zernin was in the position of raising and in 1864, after moving away from the museum of arts and antiquities, became an independent academic subsidiary unit. The author clarifies some facts about the minz cabinet activity and shows A.P.Zernin's contribution to the development of this academic subsidiary unit.

Key words: scientific activity, collections, catalogues, numismatic material.

